

Gondolatok és megjegyzések
Kiss Gábor: „Talajtani értékek és meghatározásuk módszere a podzolos barna erdőtalaj példáján” című közleményéhez
(Agrokémia és Talajtan. 48. (1–2) 147–171. 1999)

VÁRALLYAY GYÖRGY

MTA Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézete, Budapest

A közlemény alapvető célkitűzésével, talajtani értékeink megőrzésére tett érdekes, részletes és konkrét javaslatokkal, ezek jelentőségével, fontosságával – természetesen – magam is teljes mértékben egyetértek. Tény, hogy erre a természetvédelem nem fordít(ott) *megfelelő* figyelmet sem hazánkban, sem más országokban. Pedig a talaj egyre inkább hangsúlyozott és a társadalom által egyre inkább igénybe vett sokoldalú funkciói ezt mindenképpen indokoltá tenéék. Azért is, mert a talajt érő emberi tevékenység okozta stressz-hatások miatt a talaj gyakran jelentős mértékben megváltozik, természeti képződmény jellege gyakran (a felismerhetetlenségig) módosul. Az „eltűnés” és „kipusztulás” veszélye tehát – különösen néhány talajtípust – ugyanúgy fenyeget, mint a növény- és állatvilág bizonyos fajait, amelyek – helyesen – védeltséget élveznek. A biodiverzitáshoz pedig a „*természetes talajféleségek*” ugyanúgy hozzátartoznak, mint az ökoszisztéma vagy a bioszféra többi eleme. Védeltségük tehát ugyanúgy indokolt (lenne). Annál is inkább, mivel a talajhasználat során a talajok gyakran sokkal nagyobb mértékben megváltoznak, mint a növény- vagy állatfajok. Igaz, kevésbé is tűnnek el teljesen. Ezért megfelelő védelmük még most sem késő, bár egyre kevesebb talajról (s még inkább a talajt is magában foglaló ökoszisztémáról) állítható, hogy az „*igazán természetes*”; ember által nem (át)alakított képződmény. Különösen érvényes ez azokra a talajokra, amelyek jó termőképességük (esetleg egyéb értékeik) miatt fontos jövedelemtermelő források, tehát bármilyen ezt akadályozó vagy mérséklő beavatkozás vagy intézkedés komoly társadalmi ellenállásba ütközne, s emiatt többnyire elmarad. Ez a társadalmi–szociálpolitikai oka annak, hogy viszonylag könnyű volt a mezőgazdasági termelés szempontjából kisebb értékű területek, illetve ökoszisztémák (sziklagyepek, homokpuszták, szikes tavak és szikes talajú területek, lápterületek, bizonyos ártéri területek) védeltségét megvalósítani, míg ez szinte eredménytelen volt a nagy agroökológiai potenciált képviselő barna erdőtalaj–csernozjom–réti talaj–öntéstalaj területeinken. Ezekon talpalatnyi területet sem (igen) találni legalább közel természetes vegetáció alatt.

Ha fenti okfejtést, gondolatsort elfogadjuk, úgy logikusan jutunk arra a következtetésre, hogy pontosan meg kell fogalmazni a talajok természeti védettségének indokait, s meg kell határozni ennek konkrét (sőt lehetőség szerint kvantitatív) kritériumait. Erre tesz kísérletet szóban forgó közleményében Kiss Gábor. Ez csak üdvözölhető. Akkor is, ha nem teljes mértékben értek egyet koncepciójával, pontosabban annak néhány – véleményem szerint vitatható – elemével, megállapításával.

Kiss Gábor szerint „*talajtani értéket*” képviselnek:

- a *különleges* talajok;
- a hazánkban előforduló talajtípusok (esetenként altípusok) legjellegzetesebb (= típusos) előfordulásai, amelyek közül különösen értékesek egyrészt a ritka, másrészt az ország egész területére jellemző (tipikus) típusok és altípusok jellegzetes képviselői.

Értékítéletét vitatom, ellentmondásosnak tartom. Elemezzük az első kritériumot. „*Különleges*” – a Magyar értelmező kéziszótár szerint: „a maga nemében minden mástól különböző, kivételes”. Miért érték ez? Mert értékes mindaz ami ritka (bélyeg, műalkotás, ásványkincs, állat, növény stb.). A „*különleges*” tehát nem képvisel semmi más értéket, mint azt, hogy „egyedi”, „unikális”. Legjobb példa erre az egyébként használhatatlan bélyeg-tévényomatok, vagy az arany megkülönböztetett „értéke”. Rögtön felmerül itt a „*különleges*” lokális, regionális vagy globális érvényessége. Egy ötlábú birka, sziámi ikerpár, vagy hetes ikrek világszenzációt jelentenek. Egy pingvin különleges Afrikában, de közönséges az Antarktiszon, egy kenguru különleges (lenne) az Antarktiszon vagy éppen Európában, de nem különösebben meglepő Ausztráliában. Ezeket mutatják be a múzeumok, növény- és állatkertek, rezervátumok. Hogy mennyire hiteles bemutatás ez a természeti környezettől elszakítva, az egy más kérdés. Ami ritka érdekesség valahol, az esetleg egész közönséges máshol. Egy jellemző példa saját gyakorlatunkból: 1980-ban Magyar–Indiai Szikes Szimpóziumot rendeztünk Magyarországon. A szakmai kirándulás során nagy büszkeséggel mutattuk be indiai kollegáinknak a Kiskunság és a Hortobágy védett – Európában unikális természeti értéket képviselő – szikes ökoszisztémáit, talajait, növény- és állatvilágát, természetközeli gazdálkodását, életét. Udvarias mosoly volt a válasz, egy halk megjegyzéssel: „Mi (indiaiak) sok millió hektáron próbáljuk ezeket a körülményeket megváltoztatni!” Ez a relativitás! Nem vitatom, hogy a „*különleges*” talajok megőrzése „múzeumi” (oktatási, ismeretterjesztési) szempontból fontos, kérdés azonban, hogy ez ma, az utazások korában mennyire meggyőző és hatékony eszköze az ismeretterjesztésnek. Magam a *különlegest* ott tanulmányozom (tanulmányoznám) előszeretettel, ahol az a saját természeti környezetében nem különleges, hanem természetes, sőt jellemző.

Ez vezet át a második kritériummal kapcsolatos polemizáló megjegyzéseimhez, amelyek az egész közlemény tartalmára érvényesek. Ez a kritérium magában is ellentmondásos, hisz két dolgot tart kiemelkedő értéknek: a *ritkaságot* és a *jellegzetességet* (típusosságot, tipikusságot). Az „értékes ami ritka” tézissel kapcsolatos ellenvetéseimre az előbbieken már kitértem. Most a „jellegzetes”

megjelölést veszem göröcső alá. Mit ír a Magyar értelmező kéziszótár? Elég szegényesen definiál: „jellegzetes = jellemző, őt más(ok)tól jellegében megkülönböztető”; „tipikus = valamire jellemző, valamivel együtt járó”. Kiss Gábor definíciója ezzel végeredményben összhangban van, de:

- hogy értelmezhető a jellegzetes felső foka, a legjellegzetesebb?
- miként definiálható „az ország egész területére jellemző” kritérium?
- milyen kritériumok döntenek el, hogy melyek a „jellegzetes”, sőt „legjellegzetesebb” „képviselők”?

A talajokat a természet, a talajképződési tényezők (közte az ember) hozza létre, alakítja ki. A talajosztályozási kategóriák hierarchikus rendszerét viszont az ember alkotta, a saját szubjektivitásával. Elvileg sem létezik *objektív* talajosztályozási rendszer, mindegyik bizonyos fokig mesterséges (néhányik mesterkéltnél) a maga előnyeivel és hátrányaival. Az óhatatlanul mesterséges osztályozási rendszereket szerzőik többnyire „objektívnek” („valóságot” legjobban tükröznek, maximális objektivitásra törekvőnek, más rendszereknél feltételenül objektívebbnek) tartják. Ezért is vég nélküliek a talajosztályozási viták, s születik nehezen – nem (mindig) tudományos alapokon – kompromisszum globális talajosztályozási rendszerek kidolgozásánál. A talajokra mesterséges és szubjektív osztályozási kategóriákat, csoportosítási kritériumokat, határértékeket erőltetünk, amelyet azok nehezen tűrnek, s nem mindig próbálnak és tudnak azoknak pontosan megfelelni. Természetesen nem vitatom a talajosztályozási kategóriák, bizonyos szempontok szerint történő talajcsoportosítások fontosságát és nélkülözhetetlenségét. Hisz ilyeneket magam is alkottam, s eredménynek ítélem. Szükségesnek tartom viszont annak kényszerű beismerését, hogy ezek többé vagy kevésbé, de kivétel nélkül szubjektívek, célra orientáltak, nem abszolutizálhatóak.

Ha viszont bármely kategória kialakított, átvett, elfogadott vagy (kényszerből, jobb híján) alkalmazott kritériumrendszere mesterséges és szubjektív, úgy az nem lehet a „jellegzetesség”, „tipikusság”, „típusosság” elbírálásának *objektív* értékmérője, összehasonlítási alapja. És ez a Kiss Gábor igényes tudományos közleményében javasolt kritériumrendszerrel kapcsolatos fő ellenvetésem. Közleményének 1. ábráján bemutatott háromszintes kritériumrendszer ugyanis az azt felépítő „különlegesség”, „típusosság”, „ritkaság”, „tipikusság”, „veszélyeztetettség”, „oktatási–nevelési érték” mozaikok – előbbieken magyarázott – bizonytalansága (szubjektivitása) miatt mesterkéltnél. A közlemény „Természetvédelmi szempontból vizsgálandó talajaink” fejezetét ezért *elvileg* ugyancsak vitatom, az annak lényegét szemléletesen összefoglaló 1. táblázat szubjektív értékítéleteivel együtt.

Nem kis örömmre szolgált, hogy valaki végre megfogalmazta a „típusosságot meghatározó talajtulajdonságok” kritériumait: összehasonlíthatóság, egzakttság, állandóság. Ezzel a három fő kritériummal ugyan egyetértek, a „típusosság” megjelölést azonban változatlanul nem tudom értelmezni. Ezért „a tulajdonságok súlyozása a típusosságban játszott szerepük alapján” résznek sem a címével, sem a tartalmával nem tudok egyetérteni. Szubjektív – és objektum

függő – kritériumokat ugyanis nem lehet „elsődleges”, „másodlagos” és „harmadlagos” kategóriákba erőszakolni. Hol az egyik paraméter meghatározó, „elsődleges”, hol más paraméterek minősíthetők hasonlóképpen.

Mindezek alapján természetes, hogy „a típusos képződmények jellemzőinek”, illetve „az egyes tulajdonságok típusossági határértékeinek meghatározása” című részben leírt koncepcióval és módszerrel messze nem értek egyet. A „típust” (vagy más talajosztályozási kategóriákat) ugyanis én alkotom, én építem fel annak idealizált modelljét, határozom meg diagnosztikai bélyegeit, talajtulajdonság kritériumait. Ha az általam kialakított „eszményt”, „iskola-példát” tekintem a „tipikusság”, „típusosság” objektív összehasonlítási alapjának és fix mércéjének – akkor nemcsak szubjektív, de egocentrikus is vagyok. Erre értékelési pontrendszert felépíteni tehát kockázatos, tudományosan nem lehet sokoldalúan megalapozott. Egy eszményiesített és szubjektív álommodellre nem lehet (nem szabad) összehasonlítási minősítő rendszert felépíteni. Gondoljunk csak arra, hogy hova vezettek (vezetnek) az ilyen törekvések a történelemben, a politikában, a társadalmi hierarchiában, vagy éppen a humán családi és magánéletben.

A közleménynek éppen ezzel az „objektivitásba csomagolt” erős szubjektivitásával nem tudok egyetérteni. Merőben *mesterkéltnek* – és ezért természetellenesnek – érzem az egyes tulajdonságokra alkalmazott pontszámok alkalmazását, még inkább a súlyozott pontszámok kiszámítását, különösen pedig a részpontszámok összegezését a „típusosság” elbírálására, értékelésére. A társadalom fejlődésének történetében számos hasonló törekvés okozott már ellentmondásokat, vezetett társadalmi, szociális, demográfiai vagy éppen tudományos konfliktusokhoz. A talajtan szakterületén maradvá ilyen volt az emlékezetes csernozjom–phaeozom vita, amely a talajszín kritérium merev értelmezéséből indult (a közép-európai csernozjomok nem elégtették ki a Munsell színskála szerinti és az „objektív” osztályozás által megkövetelt „feketesség” kritériumát); s fél-politikai vitákat (furcsán értelmezett presztízs okokból számos ország indokolatlanul is „igényt tartott” arra, hogy talajaik közül legyen a csernozjom megjelölést is kiérdemlő) keresztül jutott el a FAO–UNESCO Világ Talajtérképen alkalmazott kompromisszumos megoldásig.

Ha a talajosztályozási egység mesterségesen alkotott és szubjektíven megállapított tulajdonságokkal, azok paramétereinek határértékeivel definiált, akkor az ehhez történő viszonyítás sem lehet objektív, nem lehet tudományosan megalapozott, sőt az kifejezetten természetellenes. Vitatom, hogy a „típusosság”/„tipikusság” idealizált álom-kritériumot kell-e objektív alapminősítési mércének tekinteni, vagy éppen ezt az ember alkotta kritériumrendszert kell úgy alakítani, hogy az a természetben ténylegesen előforduló talajféleségek racionális csoportosítására reális lehetőséget nyújtson. Én ez utóbbinak szavazok prioritást.

Ilyen szempontból az már csak részletkérdés, hogy a „típusos podzolos barna erdőtalajokhoz” történő viszonyítást hazai talajképződési körülményeink között nem tartom sem szerencsésnek, sem meggyőzőnek. Egyszerűen nincs

igazán mihez viszonyítanunk e kritériumokat Magyarországon. Ugyancsak el-
lenzem bizonyos talajosztályozási kategóriákhoz bizonyos talajtulajdonság-
együttest hozzácsatolni és a „tipikusság” kritériumaként számba venni, hisz a
talajosztályozási kategóriák nem mindig determinálnak egy „jellemző” talaj-
tulajdonság adatsort. Ilyen szempontból vannak szinte teljesen homogén talaj-
típusok (altípusok), mások viszont egy vagy több talajtulajdonság tekintetében
igen nagy variabilitást mutat(hat)nak.

Remélem, hogy megjegyzéseim további vitákat indukálnak, amelyek köze-
lebb visznek a talajok sokszempontú értékeléséhez, valamint a természet-
védelmi oltalomra érdemes talajfélések „objektív” kritériumok alapján tör-
ténő kiválasztásához, s azok tényleges védettségének biztosításához, amelynek
sürgető szükségességét magam is hangsúlyozom, s a hazai talajtani tudomány
és természetvédelem egyik kiemelt jelentőségű feladatának tartom.

Érkezett: 1999. március 21.